

Monfort; Aram. Barcelona 1939. *El camp de concentració d'Horta*. L' Avenç, Barcelona, 2008, 277pp

Per Pau Casanellas (Universitat Autònoma de Barcelona)

Abans del final de la Guerra Civil i el consegüent allau de nous presoners de guerra, les autoritats concentracionàries de l'Espanya sublevada xifraven en més de 400.000 els homes que havien passat per algun camp de concentració arreu de la geografia espanyola. Ja acabada la guerra, l'1 de juliol, hi havia 93.096 homes enquadrats en algun dels 137 batallons de treballadors (formats per captius de guerra) operatius en aquell moment a Espanya. Pel que fa als presos, el maig de 1939 una ordre del Ministeri de Justícia sobre oposicions al cos de presons constata que “el contingente de reclusos alcanza una cifra sin precedentes y obliga a abrir cada día nuevos establecimientos donde alojarlos”. I, segons dades del mateix Ministeri de Justícia, el 1940 hi havia 270.719 homes tancats a les presons espanyoles.

Aquesta és la realitat en què s'emmarca el llibre d'Aram Monfort *Barcelona 1939. El camp de concentració d'Horta*, una sòlida recerca bastida gràcies a la consulta d'una profusa documentació primordialment procedent d'arxius militars. A través de la història del camp de concentració d'Horta, en funcionament entre febrer del 1939 i abril del 1940, l'autor desplega un detallat mapa de l'ocupació i la repressió franquista sobre la capital catalana en aquest període (1939-1940).

La repressió de la immediata postguerra ha estat objecte de nombrosos estudis, proliferació que contrasta amb el buit gairebé absolut de treballs sobre la mateixa temàtica a partir dels anys seixanta. Tanmateix, el món concentracionari ha estat fins fa relativament poc un dels aspectes menys treballats d'aquest àmbit –en contrast amb la quantificació de les víctimes mortals i l'estudi de les modalitats i característiques de la política repressiva–, sobretot tenint en compte la seva magnitud. Els darrers anys han suposat un canvi de tendència en aquesta manca d'atenció, com exemplifiquen la celebració, l'octubre del 2002, del congrés *Els camps de concentració i el món penitenciari durant la guerra civil i el franquisme*, o la publicació dels estudis de Javier Rodrigo.

Tal com explica Monfort, els primers camps de concentració a l'Espanya rebel van ser creats com a centres d'internament preventiu de presoners de guerra amb l'objectiu de classificar-los (a través de criteris sociopolítics i culturals) per tal de reeducar-los i, alhora, emprar-los com a mà d'obra barata en batallons de treballadors. L'autor palesa la voluntat de dispersió dels presoners-treballadors d'aquests batallons per localitats allunyades del seu lloc de residència, per tal de separar-los de les xarxes sociopolítiques existents abans de l'esclat de la guerra, d'altra banda ja prou malmeses per la contesa (i posteriorment també per l'exili i les distintes formes de repressió). En aquesta mateixa lògica cal situar la creació, el 1940, dels Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores (l'anomenada *mili de Franco*), integrats per quintos catalogats com a *desafectos*, que hi havien de passar un mínim de dos anys.

Potser seria interessant, a partir de tot el material recollit i prestant una major atenció als fonaments teòrics que hi havia darrere de l'articulació de tot aquest univers

repressiu, traçar els paral·lelismes i les diferències existents entre el projecte polític franquista i la resta de feixismes europeus. En aquest sentit, són prou eloqüents les similituds entre el projecte de purificació de la raça del psiquiatra Antonio Vallejo Nájera, al qual el mateix autor fa esment en el seu estudi, i els fonaments teòrics del nazisme. Així és que l'articulació del sistema penitenciari i concentracionari franquista s'ha de situar en el marc d'una més àmplia política de regeneració d'Espanya, de la qual també formava part, per posar un exemple molt clar, la sostracció d'infants a famílies del bàndol republicà.

Un dels aspectes que el llibre posa sobre la taula de manera precisa és la complementaritat entre la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros i el Servicio Nacional de Prisiones (després Dirección General de Prisiones). És a dir, la complementaritat entre el món concentracionari (que constituïa una forma de repressió alegal) i el món penitenciari i la repressió legal i normalitzada. En el cas de Barcelona, Monfort ressegueix aquesta dualitat a través de la relació entre el camp de concentració d'Horta i la presó Model i la resta de presons habilitades de la ciutat: el convent de Sant Elies (a Sant Gervasi), El Cànem (una fàbrica de filatures que la família Godó tenia al Poblenou) i el Palau de les Missions (construït al recinte firal de Montjuïc amb motiu de l'Exposició Universal de 1929). Tal com assenyala l'autor, els camps de concentració i el sistema penitenciari constitueixen una de les mostres més evidents de la divisió entre vencedors i vençuts sobre la qual va erigir-se el *Nuevo Estado* franquista. Així mateix, l'ús de presoners i quintos en el sistema de treball forçat ens remet a la voluntat de castigar extrajudicialment aquells qui eren considerats enemics sociopolítics.

Precisament el treball manté una estreta vinculació amb la voluntat, cada cop més estesa socialment, de construir –ja que es tracta d'això, més que no pas de “recuperar”– una memòria dels vençuts. L'origen de la recerca es troba, de fet, en la participació d'Aram Monfort en el projecte *La recuperació de la memòria històrica del Campus Mundet. Itineraris didàctics*, de la Facultat de Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona. En aquest terreny, el llibre constitueix una autèntica guia per a l'elaboració d'un hipotètic mapa de la memòria de la ciutat de Barcelona. Així, per exemple, ens recorda que l'espai on actualment s'alça l'edifici d'El Corte Inglés de la Diagonal havia acollit la presó de dones de Can Duran (també coneguda com a Can Feló, i que ja funcionava com a tal durant la guerra); que el Palau Robert va ser la seu de la Jefatura del Servicio de Ocupación, de la qual depenien els serveis d'ordre públic i parapolicials; o que els soterranis de la Banca Tusquets (a la cantonada de la plaça d'Urquinaona amb la Via Laietana) van servir de centre de detenció i tortura dels improvisats serveis policials d'ocupació.

La construcció d'una memòria dels vençuts que vinculi les llibertats de què gaudim actualment a la lluita del bàndol republicà i a l'antifranquisme és una tasca necessària, sobretot quan encara hi ha qui creu, com afirmava no fa gaire l'exministre Martín Villa, que mentre que la transició va ser una victòria compartida de tots els espanyols, la guerra també la vam perdre tots (tal com hem vist, el llibre d'Aram Monfort documenta que no va ser en absolut així). Tanmateix, l'elaboració d'un discurs memorialístic d'aquest tipus comporta diversos perills. D'una banda, l'actual entusiasme per la memòria s'ha centrat gairebé exclusivament en la figura de les víctimes. I tal com ha defensat Ricard Vinyes, situar el dolor patit pels individus en el centre d'un discurs de la memòria –sobretot quan és l'Estat el que articula aquest discurs en la forma d'una política pública– comporta el perill de convertir el sofriment en un principi d'autoritat

substituiu de la raó. Alhora, col·locar les víctimes en el centre del discurs permet utilitzar el principi de la responsabilitat compartida, i pot acabar donant peu a la defensa d'una impunitat equitativa, com si les idees i els projectes polítics que hi havia darrere de cada tipus de violència fossin equiparables.

D'altra banda, tota política pública de la memòria –tant si està centrada en les víctimes i la repressió, com si ho està en els valors i projectes polítics que han fet possible la consecució de la democràcia parlamentària– comporta el perill de servir únicament per reforçar les institucions vigents, cada vegada més anquilosades i deslegitimades. Llevat que es tracti d'una memòria posada en pràctica de manera extremament descentralitzada, que sigui promoguda i gestionada per actors socials diversos i autònoms. Una política d'aquest tipus donaria cabuda, així, a la construcció d'una memòria dels diversos projectes d'emancipació brutalment truncats arran de la instauració del franquisme i de la dinàmica de guerra mateixa, i dels que es van desenvolupar sota la llarga nit franquista.

És per tot això que, tornant al terreny de la història, seria d'interès que futurs treballs vincuessin l'estudi de les formes repressives –en el cas que ens ocupa, les posades en pràctica pels franquistes durant la guerra i els primers anys de la postguerra, que Aram Monfort analitza amb gran rigor i a partir d'una vasta recerca documental pel que fa a la ciutat de Barcelona– al dels projectes polítics i emancipatoris contra els quals es va alçar aquesta repressió. Perquè les unes no s'expliquen sense els altres. I, sobretot, perquè mirar cap al passat té poc sentit si no és per, a continuació, girar la mirada cap al futur.